

32. Швецов М.Л. Могильник «Зливки» // Проблемы на прабългарската история и култура. – София-Шумен, 1991. – Вып. 2. – С. 109–123.
33. Швецов М.Л. Могильники Зливкинского типа // Материалы конференции, посвященной 100-летию деятельности В.А. Городцова: сб. науч. работ. – М. – 2003. – С. 126–128.
34. Швецов М.Л. Новые данные о протоболгарах // Материалы конференции, посвященной 1300-летию Болгарии: сб. науч. работ. – Донецк, 1981. – С. 16.
35. Кравченко Е.С., Шведов М.Л. Охоронні дослідження пам'ятки біля с. Маяки на Донеччині // Охорона та дослідження пам'яток археології на Україні. – Вінниця, 1990. – С. 45–46.
36. НА ІА НАН України, ф. е. 1969/39. Клименко В.Ф. Отчет об исследовании курганов близ города Енакиево за 1969 год.
37. Клименко В.Ф. Курганные древности Северского Донца. – Енакиево, 1997. – 320 с.
38. Клименко В.Ф. Курганы юга Донетчины. – Енакиево, 1998. – 220 с.

**Прынь А.В. Спасательные археологические экспедиции Института археологии УССР на промышленных новостройках и объектах мелиорации в Донбассе в 1945–1991 гг.**

Статья посвященная истории создания и деятельность крупных охранных новостроечных экспедиций Института археологии Академии наук УССР на территории Донецкой и Луганской областей.

**Ключевые слова:** Институт археологии АН УССР, Северскодонецкая экспедиция, Донецкая экспедиция, отдел полевых исследований на новостройках, Украинское общество охраны памятников истории и культуры, археологические памятники.

**Pryn' O.V. The rescue archaeological expeditions of Institute of archaeology of Academy of Sciences of Ukrainian Soviet Socialistic Republic on industrial new buildings and objects of land-reclamation in Donbass in 1945–1991.**

The article is dedicated to history of creation and activity of large guard new buildings expeditions of Institute of archaeology of Academy of Sciences of Ukrainian Soviet Socialistic Republic on territory of the Donetsk and Lugansk region.

**Key words:** Institute of archaeology of Academy of Sciences of USSR, Sivers'kodonets'ka expedition, Donets'k expedition, department of the field researches on new buildings, Ukrainian society of protection of monuments of history and culture, archaeological heritage.

Н.М. РУДИКА

**Критерії оцінки нерухомих пам'яток археології**

У статті висвітлюються питання, що стосуються розробки критеріїв оцінки нерухомих пам'яток археології, як один із кроків для збереження історико-культурного надбання. Зазначена тематика є наразі актуальною, адже можна констатувати, що у випадках, коли завдається шкода пам'яткам археології, виникає проблема з визначенням матеріальних збитків. Пропонуються можливі варіанти методики визначення вартості пам'яток на документальному рівні.

**Ключові слова:** культурна спадщина, нерухома пам'ятка археології, критерії оцінки пам'яток.

На державному обліку в Україні за офіційними даними знаходиться понад 130 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, серед яких 57206 пам'яток археології (у т.ч. 418 – національного значення) [2]. Для того, щоби залишалася можливість досліджувати й здобувати нову археологічну інформацію необхідно, насамперед, зберігати археологічні пам'ятки, які постійно гинуть через об'єктивні природні фактори, а також у результаті людського впливу [4, с. 142]. За даними моніторингу ситуації, що здійснюється Центром пам'ятокознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, держава щорічно втрачає близько 500 пам'яток археології [7].

У наш час збереження археологічної спадщини потребує особливої уваги від державних органів і наукових установ. Можемо констатувати, що проведення земельної реформи і процес розпаювання земель сільськогосподарського призначення призвів до ситуації, коли пам'ятки археології, які відповідно до чинного законодавства можуть знаходитися лише у власності держави, потрапили у приватну власність (навіть у межах деяких заповідників!). Це пов'язане з тим, що археологічні території не були вчасно позначені на картах землекористування, їм не був наданий статус земель історико-культурного призначення з відповідним вимежуванням. Залишається проблема погодження відведення земельних ділянок відповідними пам'яткоохоронними органами [7]. Нині також актуальна проблема незаконних археологічних розкопок, які проводять грабіжники з метою отримання матеріальної вигоди.

Одним із шляхів вирішення окреслених проблем є удосконалення нормативно-правової бази стосовно питань приватизації земель і оподаткування. Вочевидь, важливою умовою охорони пам'яток археології є визначення їхньої наукової та матеріальної цінності: це допоможе зберегти пам'ятки від руйнування, визначити суму збитків, якщо пам'ятці буде завдана шкода, та захистити пам'ятки від незаконної приватизації.

Наукову цінність не можна правильно оцінити за формальними ознаками (розміри пам'ятки, хронологічний період її реального функціонування, тип пам'ятки). Адже без проведення ретельних досліджень лишається невідомим, які об'єкти містить пам'ятка, який стан її наукової збереженості та науковий потенціал загалом. У цілому, визначення категорії наукової цінності пам'ятки археології має проводитися колегіально, колективом фахівців. Важливу роль повинні відігравати й ті історико-ландшафтні умови, в яких знаходиться об'єкт археологічної спадщини.

У визначенні наукової цінності археологічних пам'яток є певні труднощі. Але все ж ці проблеми можуть вирішуватися. Інше питання – визначення прямої матеріальної вартості археологічних пам'яток. На сьогодні вартість будь-яких пам'яток археології ніким не визначена, лишаються не розробленими й критерії такої вартості. Всі відомі спроби розробити такі критерії ще за радянського часу завершувалися невдачею [4, с. 170–171]. Однак, ця проблема наразі

потребує термінового вирішення, адже у випадку пошкодження, руйнації чи знищення пам'ятки археології виникає проблема з визначенням матеріальних збитків, що завдано пам'ятці – а ми й досі не маємо методики визначення вартості пам'ятки на документальному рівні.

Відповідно до ст. 19. Закону України «Про охорону культурної спадщини» кожна пам'ятка має майнову цінність, що обчислюється у грошовій одиниці України. Пам'ятки підлягають грошовій оцінці за нормативами та методиками, що затверджуються Кабінетом Міністрів України [3].

У зазначеному контексті не можна не згадати про Постанову Кабінету Міністрів України № 1447 від 26 вересня 2002 р. «Про затвердження методики грошової оцінки пам'яток», яка нині фактично не використовується в пам'яткоохоронній практиці, оскільки потребує доопрацювання [6]. Відповідно до вказаної Методики, об'єктами грошової оцінки пам'яток археології є городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, мегаліти, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності людини, що містяться під водою.

Законодавець передбачив, що для грошової оцінки археологічних пам'яток застосовується витратний підхід (в основу покладені витрати на роботи з їхнього археологічного дослідження за цінами, що встановлені Мінбудом і Мінкультури). Грошова оцінка археологічної пам'ятки проводиться за формулою шляхом застосування до витрат на роботи з археологічних досліджень коефіцієнтів, що залежать від археологічної, культурної цінності, ступеня схоронності, раритетності пам'ятки, її місця у стародавній історії, розміру земельної ділянки, на якій вона розташована [6].

До питання матеріальної вартості звертається С.О. Беляєва у своєму дослідженні «Про балансову вартість нерухомих пам'яток», де наголошує, що визначення балансової вартості пам'яток і балансового обліку всіх археологічних пам'яток України допоможе чітко окреслити, якими багатствами володіє наша держава. Основними ж методичними принципами такої роботи, на думку автора, є необхідність визначення вартості пам'ятки, її охоронної та ландшафтної зони; в основу підрахунку балансової вартості слід закласти кошторис робіт, що стосуються археологічного дослідження, можливо (окремно) вартість археологічних знахідок. У вартість знахідок, у свою чергу, необхідно включити наступні критерії: оцінку давнини пам'ятки, або коефіцієнт старожитності: А – унікальна, Б – цінна, В – масова, Г – ціна матеріалу виготовлення та вага, художня цінність, ринкова вартість, з урахуванням цін на аналогічні або подібні речі в акційних каталогах інших країн. Балансова вартість має передбачати всі витрати для проведення охоронних досліджень, реставрації та консервації об'єктів.

Окрім того, С.О. Беляєва зазначає, що балансова вартість пам'ятки не може бути постійною, і у період інфляції необхідно здійснювати індексацію відповідно до визначених коефіцієнтів, а також враховувати зміни ринкової вартості. Для проведення такої роботи при Міністерстві культури України слід створити Балансову комісію [1].

Г.Ю. Івакін і О.М. Титова у статті «Критерії класифікації та оцінювання пам'яток археології» також звертаються до зазначеної проблеми, а саме до питання щодо наукової та матеріальної цінності пам'ятки археології. Як тимчасовий варіант визначення вартості археологічних пам'яток пропонується методика, що ґрунтується на вартості археологічного вивчення пам'ятки. Для дослідження будь-якої пам'ятки визначається обсяг робіт, виходячи з розмірів пам'ятки, глибини залягання та товщини культурного шару чи розмірів кургану, визначається вартість цих та інших робіт, зокрема, участь різних спеціалістів у дослідженні пам'ятки, фіксація й обробка матеріалів, їх реставрація, введення в науковий обіг тощо. Вартість археологічних досліджень можна приймати як мінімальну вартість археологічної пам'ятки; застосовуючи різні коефіцієнти, зокрема, й ті, що визначені в Методиці, доводити хоч якоюсь мірою до справжньої вартості [4, с. 173].

На відміну від офіційного документу (Постанова Кабінету Міністрів України № 1447 від 26 вересня 2002 р. «Про затвердження методики грошової оцінки пам'яток»), який передбачає основою встановлення вартості пам'ятки брати витрати на роботи щодо її археологічного дослідження, Г.Ю. Івакін і О.М. Титова критеріям вартості археологічних досліджень пропонують вважати як мінімальний щодо визначення вартості пам'ятки. В цьому з ними можна погодитися, адже головне – цінність пам'ятки з наукової точки зору, а не кошти, що затрачені на її дослідження.

Вартість рухомих пам'яток археології визначати не менш складно. Однак, у даній ситуації можна орієнтуватися на ціни, які встановлюються на антикварних ринках і музейну практику оцінки таких речей. Також варто зазначити, що на сьогодні (на думку О.Л. Калашникової) серед сучасних методик атрибуції, класифікації та визначення прогнозованої вартості культурних цінностей найбільш об'єктивними є:

– Методика Державного гемологічного центру України (на чолі з професором В.В. Індутним розроблено уніфіковану методику проведення експертизи, укладання уніфікованого опису, з'ясування споживчої цінності, класифікації за рівнем соціокультурної значимості та визначення прогнозованої вартості культурних цінностей за умови дотримання таких вимог:

1) забезпечення повного обґрунтування проміжних і остаточних результатів експертиз;

2) уніфікація застосованих методів дослідження;

3) гарантії максимального відтворення отриманих експертних висновків);

– Методика В.Д. Соловйова (для творів живопису) [5, с. 284–285].

На нашу думку, Методика Державного гемологічного центру України є універсальною для визначення вартості культурних цінностей, в т.ч. й рухомих пам'яток археології, з метою їхнього тимчасового вивезення з України (використовується універсальний, на думку авторів, список критеріїв із 22 пунктів, які розглядаються в порядку, що передбачений Протоколом експертної оцінки пам'яток культури) [5, с. 286–290].

Якщо ж знову повернутися до питання щодо визначення вартості нерухомих пам'яток археології, то тут, на нашу думку, також, слід брати, першочергово, до уваги соціокультурну і наукову значимість пам'ятки.

За своїм значенням для пізнання історико-культурного розвитку, а також певною мірою за їхніми розмірами і унікальністю археологічні пам'ятки можна поділити на пам'ятки міжнародного (світового), загальнодержавного (національного) та місцевого (регіонального) значення.

Пам'ятками міжнародного значення є такі археологічні об'єкти, вивчення яких вносить вагомий вклад у пізнання процесів історичного розвитку людства. Як правило, такі пам'ятки привертають велику увагу науковців усього світу, міжнародних пам'яткоохоронних та історико-культурних установ.

Археологічні пам'ятки загальнодержавного значення – це пам'ятки, що засвідчують значну роль певних колективів чи спільнот в історичному розвитку території окремої держави чи процесів, які тут відбувалися.

Пам'ятки регіонального значення віднесені до вказаної категорії умовно, адже дослідження цих об'єктів може дати цінні матеріали для науки (в даному випадку – археології) в цілому. Здебільшого, пам'ятки археології місцевого значення стали відомими завдяки розвідкам чи незначним розкопкам. Тому включення їх до означеної групи є неостаточним, але потрібним кроком, коли йдеться про класифікацію пам'яток [4, с. 169–170].

Таким чином, за основу слід брати саме вищевказаний критерій, орієнтуючись на музейну практику оцінки рухомих археологічних пам'яток залежно від статусу (міжнародного, національного чи місцевого значення), встановлювати приблизну вартість пам'ятки шляхом прийняття колегіального рішення фахівцями в галузі археології, пам'ятокознавства та мистецтвознавства. Виришуючи це питання фахівці можуть враховувати деякі коефіцієнти, запропоновані Методикою (залежно від археологічної, культурної цінності, ступеня схоронності пам'ятки, її місця у стародавній історії). Необхідно також брати до уваги такі критерії, як унікальність та рідкісність (раритетність).

Наступним, не менш важливим критерієм щодо визначення вартості нерухомих пам'яток археології є історико-культурне середовище, в якому знаходиться пам'ятка. Цей критерій не відіграє важливої ролі для рухомих археологічних пам'яток, але для нерухомих має вкрай важливе значення, адже пам'ятка буде мати більшу наукову та культурну цінність, якщо буде збережена в історичному ландшафті. Тому цілком очевидно, що наступним кроком для фахівців, які будуть оцінювати пам'ятку, буде якраз вивчення історико-культурного середовища, в якому знаходиться пам'ятка. Чим більше інформації таке середовище донесло до нашого часу, тим буде відповідно збільшуватися вартість пам'ятки.

Після встановлення статусу пам'ятки, оцінки історико-культурного середовища, в якому знаходиться пам'ятка, слід визначати вартість робіт, але не брати цей коефіцієнт за основу. Його потрібно застосовувати лише для того, щоб відкоригувати загальну вартість. Остаточне спільне рішення щодо вар-

тості пам'ятки має бути обґрунтованим; воно може коригуватися залежно від економічної ситуації.

На нашу думку, така методика визначення вартості нерухомих пам'яток археології є найбільш об'єктивною, адже не можна просто за формулою, додаючи коефіцієнти вирахувати їхню вартість. Якщо за основу брати витратний підхід (більш механічний і простий у підрахунках), то страждає наукова й історична цінність пам'ятки. Відтак, найкраще орієнтуватися на практику визначення цінності рухомих пам'яток археології, застосувавши її й для нерухомих – звичайно, враховуючи їх специфіку та відмінність.

Загалом, питання оцінки пам'яток археології нині залишається відкритим: об'єкти культурної спадщини розоряють, руйнують, грабують. На жаль, досі немає чіткої системи організації та проведення археологічних досліджень; також залишається проблема створення Державного реєстру пам'яток історії та культури. В даній ситуації, на нашу думку, вирішення існуючих проблем на законодавчому рівні (внесення змін і поправок, а також виконання вже існуючих законів), притягнення осіб, причетних до знищення чи руйнації пам'яток, до відповідальності значною мірою сприятимуть збереженню археологічної спадщини України. Розробка критеріїв оцінки нерухомих пам'яток археології – це один із кроків до повномасштабного збереження нашого історико-культурного надбання.

---

1. *Бєляєва С.О.* Про балансову вартість нерухомих пам'яток // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 2. – К., 1993. – С. 74–76.

2. Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки» // Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. документів/ Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: Видавництво ХІК, 2006. – С. 229–239.

3. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. Документів (2-е видання)/ Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: Видавництво ХІК, 2006. – С. 158–189.

4. *Івакін Г., Титова О.* Критерії класифікації та поцінювання пам'яток археології // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К., 2007. – С. 141–176.

5. *Калашиникова О.Л.* Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей. – К., 2006. – 479 с.

6. Постанова Кабінету Міністрів України № 1447 від 26 вересня 2002 р. «Про затвердження методики грошової оцінки пам'яток» // Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. Документів (2-е видання)/ Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: Видавництво ХІК, 2006. – С. 486–500.

7. *Титова О.М.* Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 16. – К., 2009. – С. 7.

### **Рудыка Н.Н. Критерии оценки недвижимых памятников археологии**

В статье рассматриваются вопросы разработки критериев оценки недвижимых памятников археологии, как важной составляющей сохранения историко-культурного наследия. Эта тема актуальна, особенно в случаях повреждения

пам'ятников археології, когда возникает затруднения в определении материального ущерба. Предлагаются возможные варианты методики определения стоимости памятника на документальном уровне.

**Ключевые слова:** культурное наследие, недвижимый памятник археологии, критерии оценки памятников.

**Rudyka N.M. Criteria of valuation of immovable archeological monuments**

The purpose of article is definition of the criteria for valuating immovable archeological monuments. The procedure of valuation is important for protection of cultural heritage, because the level of ruination would need a definition of material damage to an archeological monument. Propose possible variants of decision of problem.

**Key words:** cultural heritage, immovable archaeological monuments, criteria for valuating monuments.

|| І.Б. ТЕСЛЕНКО

**Господарська керамічна тара Таврики XV в.**

В статті розглянутий асортимент, видовий і типологічний склад, хронологія та походження різних видів господарської керамічної тари Таврики XV ст. У цей період амфори практично повністю виходять з обігу. В широкому вжитку залишаються піфоси місцевого виробництва двох груп, а також окремі імпортні екземпляри. Нішу середньо габаритної домашньої тари займають дворучні глечи, виготовлені у Південно-Західному Криму.

**Ключові слова:** тара, піфоси, амфори, глечики, Крим, Таврика, археологічний комплекс.

Господарська тара – найбільш консервативна категорія побутової кераміки, що відображає глибинні традиції місцевого гончарства й демонструє способи заготовки та зберігання різноманітних припасів. У середньовічних коморах і підвалах осідали також імпортні тарні посудини, які повторно використовувалися після вживання привезеного в них продукту, – що дає можливість отримувати інформацію про напрями торгівлі значними партіями рідких і сипких товарів.

Не дивлячись на значну інформативність цього виду джерела, вивченню господарської керамічної тари з археологічних комплексів Таврики XV в. практично не приділялося уваги. Відомості про тарні посудини цього часу досить мізерні, містяться, здебільшого, в узагальнюючих дослідженнях або ж у публікаціях матеріалів розкопок окремих пам'яток [1]. Нині здійснене лише одне спеціальне дослідження присвячене піфосам XIV–XV ст. [2].

Асортимент, видовий і типологічний склад, хронологія та походження різних видів господарської керамічної тари, поширеної в XV ст., усе ще потребують більш детального розгляду. До теперішнього часу вивчена значна кількість житлово-господарських комплексів, матеріали яких дозволяють прояснити деякі з означених аспектів матеріальної культури населення Криму XV ст.